

BAKGRUNN • KULTUR

2

Han sto bak mordet på TROTSKIJ

21. august 1940 døde Leo Trotskij i Mexico, etter at han dagen før var blitt påført dødelige hugg med en isøks. Den russiske etterretningsgeneral Pavel Sudoplatov organiserte mordet. I en ny bok gir han sin versjon av hendelsene.

PER EGIL HEGGE

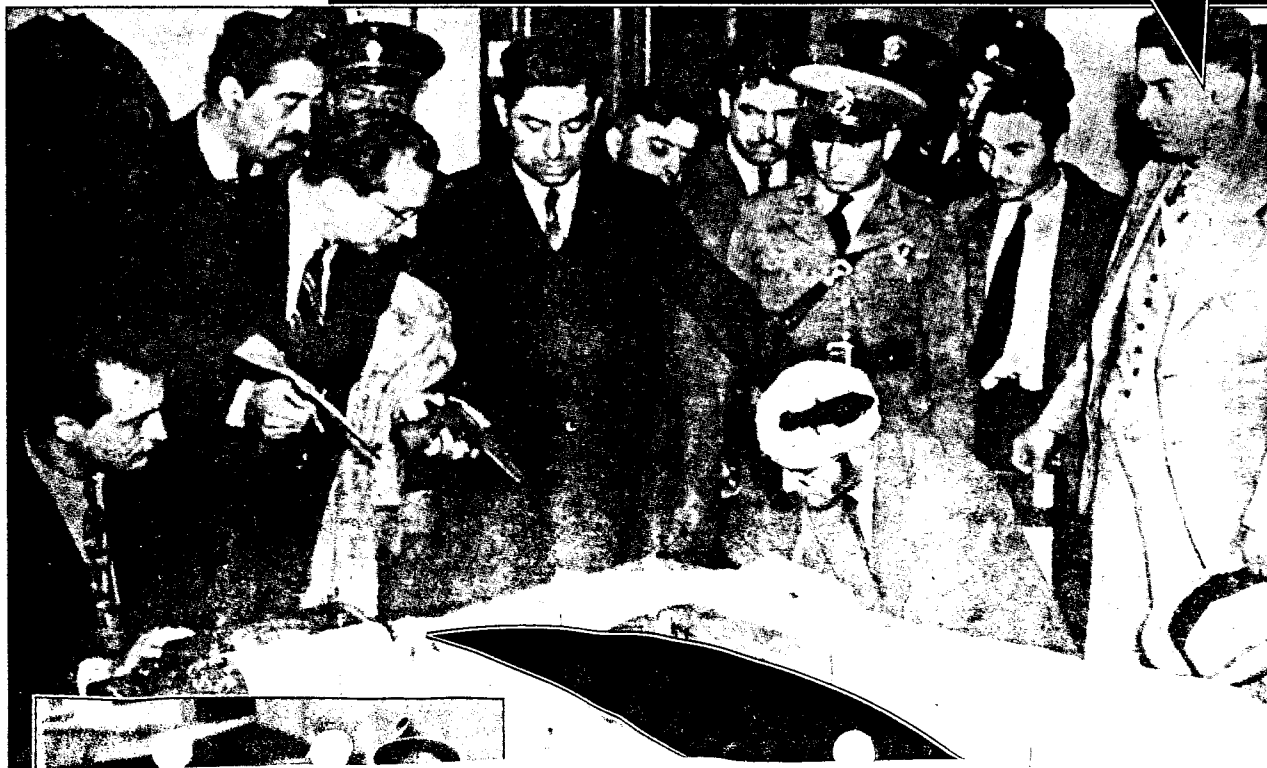
Det er tenkelig at den 86 år gamle russiske etterretningsgeneralen Pavel Sudoplatov skryter på seg enkelte atomspionasjebedrifter. Men ingen har trukket i tvil hans påstand om at det var han som organiserte mordet på Leo Trotskij.

Mordet skjedde på oppdrag fra Stalin personlig, og Sudoplatov klarer først å infiltrere miljøet rundt Trotskij i Norge. Men revolusjonslederen ble eksportert herfra til Mexico mot slutten av 1936, og det sovjetiske hemmelige politi, den gang kalt NKVD, måtte begynne forfra.

Et forsøk i mai 1940 mislyktes, da en væpnet gruppe stormet Trotskij's villa i en forstad til Mexico by. Men 20. august klarte den verdede agenten Ramon Mercader å påføre Trotskij så store hodeskader med en isøks at han døde dagen etter.

I en av årets mer omdiskuterte memoarbøker, som forelå på norsk fredag, forteller Sudoplatov at Merca-

NY BOK: Pavel Sudoplatov (86) har utgitt en bok hvor han omhandler mordet på Trotskij og Sovjets atomspionasje. Boken er skrevet i samarbeid med hans sønn, Anatolij, og det amerikanske ekteparet Leona og Jerrold Schecter.



Hvem hjalp Sovjet med atombomben?

Den omdiskuterte delen av Sudoplatovs bok er hans redegjørelse for den sovjetiske atomspionasjen.

Han hevder at ledende vestlige atomforskere som Robert

Oppenheimer, Enrico Fermi, Leo Szilard og dansken Niels Bohr skaffet Sovjetunionen opplysninger om utviklingen av den amerikanske atombomben.

Det er ingen tvil om at det sovjetiske hemmelige politi hadde agenter i dette miljøet. To av dem er kjent, den tyskfødte britten Klaus Fuchs, som ble arrestert i 1950 og dømt til 14 års fengsel, og italieneren Bruno Pontecorvo, som flyktet til Sovjetunionen samme år. Sudoplatov bekrefter dessuten at den britiske diplomaten Donald Maclean skaffet viktige opplysninger om det amerikanske atomvåpenprosjektet fra sin post i den britiske ambassaden i Washington. Maclean og hans spionkollega, Guy Burgess, bragte seg i sikkerhet i Moskva like før de ble avslørt i 1951.

Men både sentralt plasserte kolleger av Sudoplatov og vestlige eksperter hevder at han enten husker dårlig eller oppfører seg som en gjennomsnitts sportsfisker. Fisken vokser fremdeles, 50 år etter at den ble bragt i land.

Forsvarer Oppenheimer

For å begynne med Niels Bohr, hevder Sudoplatov at han sendte en av sine agenter til København i november 1945, etter et uhell med en av de sovjetiske reaktorene. Bohr fortalte ham da hvor feilen lå og hvordan problemet kunne løses. Sønnen Aage Bohr, som i likhet med sin far fikk nobelprisen i fysikk, har avvist påstanden. Han var til stede på møtet, hvor Niels Bohr gjorde det klart at dette var ting han ikke kunne si noe om. Bohr hadde både venner og nære slektninger i ledelsen i Danmarks kommunistiske parti, og – forøvrig i likhet med Ronald Reagan 40 år senere – mente det ville sikre stabiliteten hvis de viktigste militære opplysninger ble delt med Moskva. Men det har aldri vært antydning at Bohr overleverte informasjon til russerne.

Med spesiell intensitet har USAs liberale akademiske miljø tatt Robert Oppenheimer i forsvar mot Sudoplatovs på-

hadde sonet sine 20 år i mexicansk fengsel. Like etter mordet ble både Sudoplatov selv og Mercaders mor, en fanatisk spansk kommunist, dekket for sin innsats av president Kalinin. Mercader døde på Cuba i 1978. Da var han rådgiver i innenriksdepartementet i Havana. Han ble begravet i Moskva.

Sudoplatov, som begynte i Tsjekken i 1921, 14 år gammel, virket selv som sovjetisk agent i den spanske borgerkrigen og rekrutterte Mercader. Interessant nok ser han Spania-krigen under samme synsvinkel som en annen skriveforfatter: George Orwell, som i sin «Hyllest til Catalonia» mer enn antyder at den ikke minst var et oppgjør mellom stalinistene og trotskistene.

Mercader og Sudoplatov traff hverandre igjen 28 år etter mordet. Da, i 1968, var Sudoplatov ferdig med å sonne 15 års fengsel – han gikk med i skredet rundt politisjefen Beria. Mercader levde som pensjonert helt i Moskva. De to møttes i restauranten i forfatterforeningens hus for å snakke om de gode, gamle dager.

Pavel Sudoplatov hadde enda en indirekte tilknytning til Norge: Han sto i kontakt med den senere østtyske sikkerhetssjefen Ernst Wollwebers nett i Skandinavia. Sitt svennestykke som NKVD-agent utførte Sudoplatov i Rotterdam i mai 1938. Der myrde han lederen for en av de ukrainske eksilorganisasjoner i Vest-Europa, Jevgen Konovalts, som han i mange år hadde pleiet nær kontakt med. Han reiste til Rotterdam via Murmansk og Norge.

Oppdraget om å myrde ukraineren fikk han fra den daværende sjef for det hemmelige politi, Nikolaj Jesjov. Det skjedde bare noen måneder før Jesjov selv ble utrensket og drept på Stalins ordre. Konovalts var spesielt glad i sjokolade, og Sudoplatov forærte ham en pent innpakket konfekteske som inneholdt en sprengladning. Sudoplatov kom hjem til stor heder og har ennå ry i russiske etterretningskretser på grunn av sine forelesninger på NKVDs spionskole i slutten av 1930-årene, fremgår det av en artikkel i Izvestija 30. april i år.

I det uryddige ukrainske eksilmiljøet var det rivalisering mellom Konovalts og Stepan Bandera, som

under krigen skulle bli leder for en anti-sovjetisk gruppe som samarbeidet med tyskerne. Bandera-folkene fortsatte kampen mot sovjetstyret også etter den tyske kapitulasjon. Bandera ble drept i et attentat i Vest-Tyskland i 1960, og hans drapsmann, Bogdan Stasjinskij, meldte seg for politiet og fikk 15 års fengsel i 1961. Eneste bevismateriale var Stasjinskij detaljerte tilståelse: Han hadde brukt en spesialkonstruert giftampulle med blåsyregass.

Sudoplatov omtaler ikke drapet på Bandera, som skjedde mens han selv satt fengslet. Men han nevner heller ikke at han i 1940-årene var sjef for det hemmelige politis topphemmelige giftlaboratorium.

Derimot hevder han å ha sett dokumenter om den svenske diplomaten Raoul Wallenberg, og fastholder at han døde i Ljubjanka-fengslet etter en giftsprøyte 17. juli 1947, 35 år gammel. Sudoplatov sier at det var daværende utenriksminister Vjatjeslav Molotov som ga ordre til at han skulle drepes, fordi han gjennom to års avhør hadde motsatt seg press for å la seg verve. Han siterer fra et arkivdokument hvor Molotov i et brev til sin etterfølger Andrej Vysjinskij anbefaler å få «saken ut av verden» – likvidert av djele. I en slik sammenheng betyr det uttrykkt bare en ting, sier Sudoplatov.

Sudoplatov fikk 15 år

Lavrentij Beria, som ble sjef for det hemmelige politi i 1939, var Pavel Sudoplatovs nærmeste overordnede, og det kom til å koste Sudoplatov 15 år i fengsel. Han ble arrestert 21. august 1953, nesten to måneder etter at Beria var tatt, men nektet alt.

Først i 1958 ble Sudoplatov dømt til 15 års fengsel, og han slapp følgelig ut den dagen Sovjetunionen invaderte Tsjekkoslovakia.



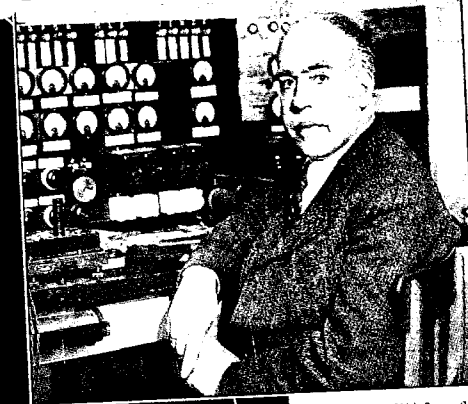
OFFERET: Leo Trotsky var i Norge fra juni 1935 til han ble utvist i 1936. Bildet er tatt i Møllergata 19. I 1940 ble Trotsky offer for Stalins utrenskning, et oppdrag Stalin ga Pavel Sudoplatov ordre om å organisere. Foto: INGVALD MØLLERSTAD

BANEMANNEN:

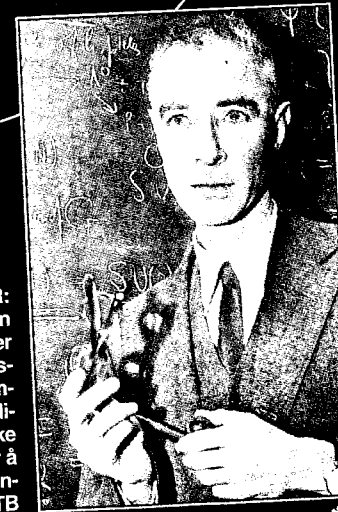
Trotsky's banemann, den vervede agenten Ramon Mercader, klarte 20. august 1940 å påføre ham store hodeskader med en isøks. Dagen etter var Trotsky død. Bildet, som er en faksimile fra en mexicansk avis, viser Mercader sittende i politivhør med bandasje på hodet. En politimann (t.v.) holder isøksen. SCANFOTO



WALLENBERG: Sudoplatov fastholder at Raoul Wallenberg døde i Ljubjanka-fengselet 17. juli 1947 etter å ha fått en giftsprøyte. ARKIVFOTO



BOHR: Dansken Niels Bohr skaffet Sovjetunionen opplysninger om amerikanernes utvikling av atombomben, hevder Pavel Sudoplatov. Foto: NTB



OPPENHEIMER: Også atomforskeren Robert Oppenheimer skal ha gitt opplysninger om atombomben til Sovjet. Det liberale akademiske miljø i USA prøver å tilbakevise påstandene. Foto: NTB

dere var blitt forsøkt kontaktet av sovjetiske agenter.

Den ungarskfødte Szilard var en av de vanskeligste av alle geniene som deltok i Manhattan-prosjektet – og det sier ikke lite. Men han arbeidet med teorier i Chicago og ikke med de praktiske problemene i Los Alamos, hvor Hiroshima-bomben ble laget. Han var også en av dem som fikk sterke moralske betenkeligheter, men det var langt senere. Og Fermi var politisk konservativ og lite tenkelig som agent. Sudoplatov var dessuten ikke med på å

lede atomspioneringen, direkte under Lavrentij Beria, før i 1945. Under det meste av krigen satt han i den NKVD-avdeling som styrte de sovjetiske agentene i Tyskland og på tysk-okkupert område, og det var heltidsjobb. Det fremgår av boken at han også holdt øye med det som skjedde i Norge, spesielt i Rjukan-traktene.

Hans versjon sammenfaller med kritikernes i skildringen av de agenter som tappet medarbeiderne til toppfolkene i Los Alamos. Nøkkelrollen her spilte ekteparet Lona og Morris Cohen, som forsvant sporløst da ekteparet Ethel og Julius Rosenberg ble arrestert i 1950. De dukket opp i London på slutten av 50-tallet under navnet Helen og Peter Kroger, og ble arrestert og identifisert der da Konon Molody (alias Gordon Lonsdale) og hans spionring ble tatt i 1961. De ble senere utvekslet, og Sudoplatov forteller at Morris Cohen fremdeles bor i Moskva – hans kone døde der for to år siden.

Både kritikere og Sudoplatov fremhever Klaus Fuchs som den viktigste kilden for russerne. Men i et intervju med Giulio Chiesa i den italienske avisen La Stampa 12. mai sier Sudoplatovs kollega Vladimir Barkovskij at flere av de amerikanske som samarbeidet med Sovjetunionen og ga opplysninger, fremdeles er i live og «derfor ikke kan avsløres av etiske grunner».